

IRAK SİYASİ SİSTEMİNİN VE HÜKÜMET YAPISININ MEŞRUIYET MESELESİ¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 26.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 25.10.2020

Hasan Emir AKTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi
Atatürk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Erzurum, Türkiye
hasanaktas@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5808-8576

ÖZ | Meşruiyet, bir ülkede siyasi iktidarın yönetme hakkının halkın büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmesidir. Kuşkusuz ki meşruiyet bir ülkede siyasi sistemin kurumsallaşması, ekonomik düzenin istikrar kazanması ve sosyal barışın sağlanması açısından hayati önem taşımaktadır. Bir ülkede sosyal hizmetlerin ve ekonomik imkânların sunulmasında adalet ve verimlilik sağlanması, vatandaşların kendini güvende ve hukukun güvencesi altında hissetmesi, adil temsilin ve siyasi katılımın sağlanması, tarafların siyasi oyunun kuralları konusunda uzlaşabilmesi ve ortak değerler zemininde buluşabilmesi, siyasi iktidarın yerli ve milli bir yapıda olması ve siyasi kurumların ve demokratik kültürün kökleşmiş olması, siyasi sistemin meşruiyetini pekiştiren belli başlı faktörlerdir. Irak'taki siyasi sistemin meşruiyet problemi çözülebilmemiş değildir ve bu problem, siyasi istikrarın sağlanması ve sosyal barışın gerçekleşmesi açısından ciddi bir risk teşkil etmektedir. Bu çalışmada modern Irak devletinin tarihi gelişimi içerisindeki meşruiyet meselesi incelenmekte ve Irak'ta meşruiyeti zayıflatan faktörler tespit edilerek bugünkü meşruiyet krizine çözüm önerileri sunulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Meşruiyet, Çoğulculuk, Siyasi Kimlik

JEL Kodu: D70, D74, D78

Alanı: Siyaset Bilimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.011

Atıfta bulunmak için: Aktaş, H.E. (2020). Irak siyasi sisteminin ve hükümet yapısının meşruiyet meselesi. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 227-244.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildirisi olarak sunulmuştur.

LEGITIMACY PROBLEM OF IRAQ'S POLITICAL SYSTEM AND GOVERNMENT STRUCTURE

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 26.04.2020

Accepted Date: 25.10.2020

Hasan Emir AKTAŞ

Asst. Prof.
Atatürk University
Faculty of Economic and
Administrative Sciences
Erzurum, Turkey
hasanaktas@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5808-
8576

ABSTRACT | Political legitimacy is approval of the ruling right of a political system or government by an overwhelming majority of the people. No doubt legitimacy has a critical importance in a country for the consolidation of the political system, stability of the economic structure and establishment of social peace. Major factors to increase the legitimacy of a political system include justice and efficiency in providing social services and economic opportunities; people's feeling safe and under the protection of the rule of law; achievement of fair representation and political participation; consensus of the political sides on the rules of the political game and on the common values; perception of the government as native and national; consolidation of the political institutions and democratic culture. The political system in Iraq could not yet settle its legitimacy problem and this largely risks its political stability and social peace. This paper studies legitimacy issue for the state of Irak over its historical process as well as it tries to search the factors which undermine legitimacy, finally aiming to offer remedies for the ongoing crisis.

Keywords: Iraq, Legitimacy, Plurality, Political Identity

Jel codes: D70, D74, D78

Scope: Political Science

Type: Review

Cite this Paper: Aktaş, H.E. (2020). Legitimacy problem of Iraq's political system and government structure. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 227-244.

1. GİRİŞ

Meşruiyet bir ülkede halkın büyük çoğunluğunun mevcut siyasi sistemin geçerli olduğunu veya mevcut hükümetin yönetme hakkına sahip olduğunu kabul etmesi durumudur. Roskin vd. (2012, s. 26) bir siyasi sistemin veya hükümetin meşruiyet kazanmasını şu faktörlere bağlamaktadır: Genel anlamda hayatın güvende olması ve daha özelde vatandaşların kendilerini hukukun güvencesi altında hissetmesi; devletin uzun ömürlü olmak suretiyle kurumsallaşmış olması ve bu şekilde kendini ispat etmiş bir sistem olarak halktan kabul görmesi; bilhassa ekonomik başarı ve bunun makro ve mikro sonuçlarının adil ve etkin şekilde vatandaşların hayatına yansması; vatandaşların siyasi temsil ve katılım yoluyla yönetime dâhil olması ve bu şekilde yönetim sürecini benimsemesi; ve son olarak milli semboller, törenler ve söylemler. Roskin vd. ne göre bir ülkede vergi verme, kurallara uyma vb. siyasi düzene uyma eğilimleri meşruiyetin yüksek olduğuna, polis sayısı ve siyasi otoritelerin zor kullanma ihtiyacı duyması meşruiyetin düşük olduğuna işaret etmektedir.

Hague ve Harrop (2016, s. 27) da bu faktörlere bir devletin uluslararası ilişkilerdeki başarısını ve halk desteğine sahip bir iktidar partisinin varlığını ilave etmektedir. Bahsi geçen bu yazarlar “siyasi bir sistemin geçmişteki başarıları sonucunda elde ettiği itibar olarak meşruiyetin kötü zamanlarda kullanılabilir bir rezerv olarak” görülebileceğini ifade etmektedir.

Max Weber siyasi otoriteleri “geleneksel, karizmatik ve rasyonel-hukuki” otorite şeklinde üç grup halinde sınıflandırmış ve bu otoritelerin her birinin farklı bir meşruiyet kaynağına dayandığını ifade etmiştir (Weber, 1994, ss. 311-312). Bu üç meşruiyet kaynağından geleneksel ve rasyonel-hukuki meşruiyet, biri modern öncesi dönemde ve ikincisi modern dönemde olmak üzere uzun süreli ve kurumsallaşmış meşruiyet durumlarını, karizmatik otoriteye dayalı meşruiyet ise şahısla sınırlı geçici bir meşruiyeti ifade etmektedir.

Irak örneğinde ülke yönetiminin İngiliz mandasına geçtiği 1918’e kadarki durum geleneksel otoriteye ve meşruiyete örnek oluşturmaktadır. İngiliz yönetiminin 1921’den itibaren Irak’ın tahtına Haşimi monarşisini yerleştirmesini de gayrimüslim bir işgal gücünün doğurabileceği tepkileri geleneksel bir meşruiyet kaynağı ile asgariye indirme çabası olarak

değerlendirmek mümkündür. Saddam Hüseyin dönemi, karizmatik otoriteye ve meşruiyet kaynağına örnek gösterilebilir. Fakat belirtmek gerekir ki Saddam iktidarı Arap milliyetçisi ve Sünni Arap olan kesimlerin belli ölçüde desteğini almış olmakla birlikte, daha büyük ölçüde silahlı güce ve baskıya dayanmıştır ve dolayısıyla meşruiyeti zayıf bir yönetim olarak değerlendirilebilir.

Modern Irak devletinin Saddam dönemi dışındaki dönemleriyle ilgili de şu tespitler yapılabilir: geleneksel otoriteyi temsil eden Haşimi monarşisi bilhassa Faysal sonrası gücünü ve etkinliğini kaybederek 1958’de kanlı bir darbeyle ortadan kaldırıldığı tarihe kadar kayda değer bir meşruiyet kaynağı oluşturamamıştır. Haşimi monarşisinin bu hususta karşı karşıya kaldığı handikaplardan ikisi emperyalist bir işgal gücünün gölgesi altında bulunması ve kurumsallaşma imajı oluşturamayacak kadar yeni olmasıydı.

Irak’ta Saddam dışındaki dönemlerde Abdulkerim Kasım dönemi (1958-1963) örneğinde olduğu gibi sınırlı bazı karizmatik otorite teşebbüsleri bulunmaktadır. Fakat Irak’ın, bilhassa sosyal ve siyasi gruplar arasında entegrasyon sıkıntısı yaşayan ülkelerde ve kriz dönemlerinde yapıcı ve birleştirici rol icra edebilen karizmatik otorite anlamında fazla şanslı olduğu da söylenemez. Bilhassa 2005 Anayasası sonrası dönemde ise Irak’ta rasyonel-hukuki otorite kurma girişimleri görülmüş, fakat çeşitli faktörlerin etkisiyle bu girişimler başarılı olamamıştır. Kuşkusuz ki bu başarısızlığın en önemli sebeplerinden biri Irak halkının önemli bir kesiminin kurulan bu sistemi ve otoriteyi rasyonel ve hukuki bir otorite olarak değil, işgalci güçlerin bir uzantısı olarak algılamış olmasıdır (Roskin vd. 2012, s. 26)

Saddam Hüseyin’i sorgulayan ekipte yer alan üst düzey CIA istihbarat danışmanı John Nixon, *Saddam Hüseyin’in Sorgusu* başlığıyla yayımladığı kitabında, kendisi Saddam Hüseyin’i pek sevmese de onun Irak milletini bir bütün halinde tutma başarısını takdir etmekten kendini alamadığını ifade etmektedir. Nixon’a göre Saddam Irak’ın çok unsurlu yapısını muhafaza edebilmek için repertuarındaki infaz, şantaj, hapsedme ve tehdit gibi sindirme politikalarının ve aşiret liderlerine ve destekçilerine para, hediye, arazi vb. imkânlar dağıtma gibi destek celp etme metotlarının da yer aldığı her türlü enstrümanı kullanmıştır.

Nixon Saddam’ın sorgusu esnasında kendisine “Başarısız

olacaksınız. Irak'ı yönetmenin o kadar kolay olmadığını göreceksiniz.” dediğini, neden böyle düşündüğünü sorduğunda da “Irak'ta başarısız olacaksınız, çünkü Irak'ın dilini, tarihini bilmiyorsunuz ve Arapların olaylara bakış açısını anlamıyorsunuz.” şeklinde cevap verdiğini aktarmakta ve sonraki olayların Saddam'ı haklı çıkardığını ifade etmektedir (Nixon, Time, 16 Aralık 2016).

Kuşkusuz ki Saddam'ın Amerikalı danışmana söylediği şeylerde haklı olduğu noktalar olduğu gibi yüzde yüz haklı olmasını engelleyen gerçekler de mevcuttur. Saddam Hüseyin'in haklı olduğu noktalar şu şekilde ifade edilebilir: Irak yüzyıllık modern devlet tarihinde ne Saddam Hüseyin iktidarından önce, ne de onun iktidarından sonra istikrarlı bir yapı kuramamış, nisbi istikrarını yine onun iktidarı döneminde gerçekleştirmiştir. İkinci olarak İngiltere'nin manda döneminin (resmi ve fiili nüfuzu dikkate alındığında 1920-1958 yılları) gösterdiği gibi, yabancı işgal ve hegemonya durumu Irak'taki istikrara katkıda bulunmamış, aksine onu daha büyük çıkmazlara sürüklemiştir. Dolayısıyla ABD'nin Irak'a düzen, barış, demokrasi ve istikrar getirme iddiası, başarısızlığı sınanmış bir süreçten farklı bir sonuç elde etme teşebbüsünden başka bir şey değildir.

Saddam Hüseyin'in haklı olmadığı noktalarla ilgili argüman da şu şekilde ifade edilebilir: Saddam Hüseyin Irak'ta bir düzen ve istikrar tesis etmiştir. Fakat bunu demir yumrukla gerçekleştirmiştir. Rejime bağlı silahlı aygıtların baskı ve şiddetiyle, polis devleti marifetiyle ve totaliter metotları uygulayarak bir ülkede düzen ve istikrarın sağlanması başarılı bir liderlik sayılamaz. Çünkü böyle bir politikanın sindirdiği sosyal grupların birbiriyle ve devletle ilişkisi organik ve sivil bir bütünleşme ve köklü bir meşruiyet inşası halinde gelişemediği için, kalıcı bir sosyal barışa ve siyasi bir kurumsallaşmaya dönüşmesi mümkün değildir.

2. IRAK'TA TARİHİ SÜREÇTE MEŞRUIYET

2.1.1968 Öncesi Dönemde Sosyopolitik Yapı ve Meşruiyet

“Osmanlı sonrası Arap dünyasının sınırlarını çizen İngiliz yetkililer, yeni Irak devletine sıra geldiğinde çok keyfi davranmışlardı. Osmanlılar Mezopotamya'yı (Irak bölgesini) üç ayrı ve birbirinden çok farklı vilayetler olarak yönetmişlerdi. Kuzeyde dağlık Musul vilayeti ekonomik olarak Anadolu'ya ve Büyük Suriye'ye bağlanmış, merkezi

Bağdat vilayeti yerleşik tarımı desteklemiş ve öncelikle İran ve güneybatıyla ticaret yapmıştı. Güney vilayetiye Basra Körfezi'ne ve Hindistan'la denizaşırı ticarete yönelikti. Bu üç vilayet 1920'de İngiliz mandası altında Irak devletine dönüştüklerinde siyasi bir toplum tanımına girmiyordu. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik ve dini bakımdan en farklı Arap bölgeleriydi ve bunların zorla tek bir ülke halinde birleştirilmeleri bir millet yaratmada aşırı güçlükler doğurmaktaydı." (Cleveland, 2008, ss. 229-230).

İngiliz manda ve nüfuzu altında geçen 1920-1958 döneminde İngiliz otoritelerin başta kral Faysal olmak üzere Sünni kesimlere yönetimde sınırlı da olsa bir rol verdiği görülmektedir. Fakat İngilizlerin Mısır, Hindistan gibi diğer sömürge ve manda bölgelerinde de uyguladığı üzere, ekonomik, askeri, stratejik alanlar gibi kritik konularda karar alma mekanizmalarını kontrollerinde tutmaları siyasi sistemin toplum kesimleri nezdinde geniş ve köklü bir meşruiyet geliştirmesini engellemiştir.

Diğer taraftan, 1936-1941 döneminde gerçekleşen birkaç darbe ve ayrıca 1958, 1963 ve 1968 yıllarındaki bazıları kanlı olaylara sahne olan darbeler, Irak siyasetinde istikrarı ve meşruiyeti zayıflatıcı iki negatif dinamik olarak şiddetin ve militarizmin zuhuruna şahit olmuştur. Bu şekilde şiddetin ve militarizmin meşrulaştırılması ortaya çıkan problemlere sivil zeminde ve uzlaşma yoluyla çözüm bulma kültür ve teamülünü ciddi şekilde zayıflatmıştır.

2.2. Baas Partisi ve Saddam Hüseyin Döneminde Sosyopolitik Yapı ve Meşruiyet

1968 darbesiyle başlayan Baas döneminin ilk yıllarında yeni rejimin liderliğini yürüten Ahmed Hasan El-Bekir ve Saddam Hüseyin'in içerde ve dışarda zayıf bir destek tabanı mevcuttu. Bu dönemde yönetim, tutuklamaların, yargılamaların ve infazların gerçekleştirildiği bir terör uygulamasıyla hâkimiyetini tesis etti. Şu var ki 1970'lerin ortalarına doğru Baas partisi iki boyutlu bir politikayla siyasi sistemi istikrarlı bir zemine oturtmayı başardı. Bir taraftan kitle temelli ve sıkı şekilde kontrol edilen bir parti örgütü kurma, yaygın bir gizli polis teşkilatı tesis etme, askeriyeyi Baas ideolojisi çerçevesinde yeniden yapılandırma ve toplum üzerinde kuşatıcı bir kontrol sağlayan yeni bir bürokrasi inşa etme gibi totaliter esaslara dayalı yeni bir sistem kuruluyor, diğer taraftan da rejimin meşruiyetini pekiştirecek bazı adımlar atılıyordu. Bu adımlardan bazıları

şu şekilde zikredilebilir: 1975'te Kürt gruplarla sağlanan anlaşma bilhassa kuzeydeki istikrara katkıda bulundu. 1973'te dünyadaki petrol kriziyle petrol fiyatlarında meydana gelen ciddi yükselme bir kalkınma programının başlatılmasına zemin hazırladı. Bu çerçevede sosyalizm adı altında başlatılan kalkınma programı, kontrollü bir ekonomi uygulamasının ve sanayi yatırımlarının başlatılmasının yanı sıra yaygın sağlık ve eğitim imkânlarının sağlanmasını ve sosyal hizmetlerin sunulmasını da içeriyordu. Dolayısıyla bir taraftan totaliter kontrol uygulamaları, diğer taraftan da sosyal refah politikaları rejimin muhalefeti yatıştırmasını ve toplum üzerinde geniş bir kontrol tesis etmesini mümkün hale getirdi (Marr, 2012, ss. 137-138).

Kuşkusuz ki bütün bu yapının üzerinde Saddam Hüseyin ve El-Bekir'in mensup olduğu Tikrit çevresiyle ve Sünni aşiretlerle kurulan özel ilişkiler yer alıyordu ki bu durum rejimin Şii Araplar nezdindeki meşruiyetini zayıflatan bir faktör olarak kalmaya devam etti. Mesela 1973'te kendisi bir Şii olan ve Sünnilerin ve Tikritlilerin iktidar üzerindeki gittikçe genişleyen tekelinden rahatsız olan Naim Hazar, Cumhurbaşkanı Bekir'e suikast ve bu yolla rejimi devirmek için bir darbe planladı. Fakat Bekir'in suikastın planlandığı Bağdat havaalanına beklenen saatten geç gelmesi ile suikast başarısız oldu ve Hazar İran sınırına doğru kaçarken yakalandı. Bu olaydan sonra Saddam Hüseyin, risk altında gördüğü bilhassa güvenlikle ilgili pozisyonlarda Tikritlilere daha çok yer vermeye başladı. Diğer taraftan da benzer olaylarda görüldüğü gibi, bu teşebbüs partinin üst kademelerinde tasfiyelere ve Bekir ile Hüseyin'in iktidar üzerindeki tartışmasız hâkimiyetine zemin hazırlamış oldu (Marr, 2012, s. 142).

Burada kaydedilmesi gereken önemli bir nokta şudur: Naim Hazar'ın, mensup olduğu Şia toplumu adına iktidarı şiddet yoluyla değiştirme teşebbüsü de yeni rejimin güvenlik refleksi temsilen Saddam Hüseyin'in buna bir reaksiyon olarak kendi hemşehrilerine ve mezhepdaşlarına daha fazla yönelmesi de rejimin geniş toplum kesimleri nezdindeki meşruiyetine ve Irak'ın uzun vadeli sosyal barışına zarar veren gelişmeler olmuştur. Diğer bir ifadeyle Irak'taki başlıca siyasi elit ve aktörlerin mensup oldukları etnik, dini, kültürel veya coğrafi gruplar adına hareket etmesi, bu ülkedeki siyasi toplum grupları arasındaki bütünlük ve mutabakatın sağlanmasının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur

ve hâlâ olmaya devam etmektedir.

1990'da Irak ordusunun Kuveyt'i işgalinin ardından ABD liderliğindeki koalisyonun şiddetli müdahalesiyle Irak ordusunun geri çekilmek zorunda kalması, Saddam'ın dayandığı destek tabanını ve rejimin meşruiyet temelini zayıflatmıştır. Bu dönemde Irak ordusunun ve Baas Partisi teşkilatının hükümetine ve liderliğine olan bağlılığının zayıfladığını düşünen Saddam Hüseyin, meşruiyetini muhafaza etmek için daha yoğun bir şekilde aşiret ilişkilerine yöneldi. Aşiret reislerine Milli Mecliste temsil imkânı verildi ve kendilerine para, silah ve toprak dağıtıldı. Bu politikanın diğer bir tezahürü olarak aşiret mensubiyetleri vatandaşlar için yeniden soy isim gibi kullanılmaya başlandı. Hâlbuki bu geleneksel uygulama bir süre önce feodalizmin bir kalıntısı olarak değerlendirilip kaldırılmıştı. Bilhassa Saddam Hüseyin'in mensup olduğu Ebu Nasır aşiretinin El Mecid koluna mensup olan kişiler, siyasi rejimin mihverini oluşturacak şekilde polisin, ordunun ve istihbaratın kilit noktalarına yerleştirildiler. "Böylece görünüşe bakılırsa Saddam nihayet sarsılmaz iktidar çekirdeği hedefine ulaştığı kanaatine vardı." (Polk, 2007, s. 178-179).

Aslında bir açıdan Saddam Hüseyin'in önceki dönemde yapmaya çalıştığı şey Sosyalizm ile Feodalizmi bağdaştırmaktı. Çünkü bir taraftan Baas sosyalizmine dayanan bazı sosyal reformlara girişmiş, diğer taraftan da aşiret benzeri feodal yapılanmalara dayanmakta bir sakınca görmemişti. Bağdaşmaları mümkün görünmeyen bu iki sosyal örgütlenme biçimiyle ilgili Saddam Hüseyin'in izlediği bu politikayı şu şekilde açıklamak mümkündür: Saddam Hüseyin dayandığını iddia ettiği bütün ideolojik dayanakları, sosyal modelleri veya kültürel değerleri aslında iktidara yükselmek veya iktidarını muhafaza ve konsolide etmek için bir araç olarak kullanmıştır. Diğer bir ifadeyle Saddam Hüseyin'de değişmeyen tek değer iktidara bağlılıktır. Onun için iktidar diğer bütün değerlerden önce gelmiştir. İktidara yükselmek için mücadelesinin ilk aşamasında Batı yanlısı krallık rejimine karşı Baas Partisinin emperyalizm karşıtı sosyalizmini ve bağımsızlık yanlısı Arap milliyetçiliğini vurgulaması, yararlı bir stratejiydi.

1968'deki darbe sürecinde, Cemal Abdunnasır modeli çerçevesinde Panarabizm'e dayanan Arif kardeşlere karşı Baas'ın Irak merkezli milliyetçiliğe kapı aralayan daha esnek ideolojisini ön plana

çıkardı. 1970'lerde Fars Körfezi rekabeti çerçevesinde ABD yanlısı Pehlevi rejimine karşı Sovyetler Birliğine dayandı. 1980lerde ise İran devriminden sonra kurulan Şii devletinin Iraklı Şii'lere nüfuz etmesi endişesine karşı bu rejimin hasmı durumundaki ABD'den geniş çaplı yardımlar almakta bir sakınca görmedi. Baas ideolojisinin Arap milliyetçiliği üzerindeki kritik vurgusuna rağmen, Şii Araplarla çoğunlukla mücadele halinde oldu ve daha çok pragmatik amaçlarla da olsa Sünni kesimlere dayandı. Aslında iktidarını korumak için tehdit, sindirme, infaz, katliam, ayrımcılık ve kayırmacılık gibi farklı yollara başvurabilmesi zaten onun bu temel siyasi tarzını ve yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır.

2.3. 2003 Sonrasında Sosyopolitik Yapı ve Meşruiyet

2003'teki işgal sonrasında Irak'ı yeniden dizayn etmeye başlayan ABD'li otoriteler, Saddam Hüseyin döneminin kurulu düzenini ve hâkim siyasi dinamiklerini tasfiye etme politikası çerçevesinde büyük bir kısmı Sünnilerden oluşan Irak ordusunu ve Baas ideolojisi istikametinde yapılandırılmış bulunan sivil bürokrasiyi tasfiye etti. Saddam Hüseyin rejiminin omurgasını Sünniler oluşturduğu için bu şekilde, kurulan yeni düzende Sünniler büyük ölçüde tasfiye edilmiş oldu. ABD'li otoritelerin Irak'ın şartlarını ve sosyopolitik yapısını göz ardı ederek radikal bir yeniden yapılandırmaya girişmesi ve Sünni askeri ve sivil kadroların on yıllara dayanan bir siyasi, idari ve askeri tecrübe ile etkili bir zümre haline gelmiş bulunması, kurulan yeni hükümeti zorlu bir muhalefet ile karşı karşıya bırakmış oldu.

Aslında Irak 2003'ten itibaren birçok sivil siyaset yapılanmasına, anayasal çalışmalara, illegal oluşumlara ve terörist faaliyetlere sahne olmuştur. En demokratik ve çoğulcu söylemlerden en ağır şiddet hareketlerine kadar hemen bütün olay ve oluşumların temelinde dini ve etnik bölünmelerin bulunduğunu söylemek mümkündür. ABD Saddam rejimini devirerek bu rejimin dayandığı belli başlı sosyal dinamik olan Sünni Arap kesimi iktidardan tasfiye ettiği zaman, önünde iki seçenek bulunuyordu. Kuracağı yeni düzende ya kuzeydeki Kürt unsura veya Şii Araplara dayanacaktı. Çoğunluğu Sünni olan Kürtler siyasi elitlerinin ortalama profili bakımından Şii Araplara nazaran daha seküler olduğu için aslında ABD'nin politikalarına daha yakındı. Fakat Kürtler hem coğrafi olarak hem de demografik bakımdan Arap çoğunluğa nazaran azınlık

durumunda olduğundan yeni sistemin bu unsura dayanarak istikrar kazanması pek mümkün görünmüyordu. Fakat tasarlanan ve 2005'te yürürlüğe sokulan yeni anayasal sistemde Kürt unsura özerklik verilerek, Irak'taki siyasi denge ve ağırlık merkezi yeniden dizayn edilmeye çalışılmıştır.

Dolayısıyla ABDli otoritelerin tasarladığı yeni sistemde merkezi hükümetin inşa ve icra edilmesi sürecinde başat rol Şii Araplara verilmiştir. Aslında Saddam'ın Irak'ı işgal etmesinden önce ABD Irak'taki hangi unsurla işbirliği yapacağı hususunda bir tercih yapsaydı, büyük ihtimalle ilk tercihi Şii Araplar olmayacaktı. Çünkü Şii Araplar, siyasi eliti çoğunlukla din adamlarından oluşan büyük ölçüde dini kimlik ve kültürle tanımlanmış bir toplumdur ve Şii unsurun bazı liderleri ve grupları ortak mezhep faktörü temelinde ABD'nin siyasi hasmı konumundaki İran'la yakın ilişkiler içerisindeydi. Şu var ki ABD için kurulacak alternatif bir düzenin istikrarı için ittifak kurulabilecek en uygun unsur yine de Şii Araplardır.

Şii Araplar açısından ABD ile ittifak kurmak tamamen pragmatik bir meseleydi. Osmanlı sonrasında geçen seksen küsur yıllık dönem zarfında demografik çoğunluklarına rağmen iktidar denkleminin dışında kalmışlardı. Dolayısıyla ABD'nin kurmaya çalıştığı anayasal düzenin ve siyasi sistemin milli ve İslami olmadığını bilmelerine rağmen, Irak'taki nüfus çoğunluklarını siyasi bir role dönüştürmek için bunun iyi bir fırsat olduğunun da farkındaydılar. Dolayısıyla Şii prensip olarak yeni sistemi demokratik, parlamenter veya temsili temellere dayandığı için değil, kendilerinin demografik çoğunluk potansiyelini iktidar imkânına çevirdiği için bu yeni düzenin mimarları ile işbirliğine girmeyi tercih ettiler.

Sünnilere gelince Saddam'ın devrilmesiyle Irak'taki uzun süreli iktidar dönemleri sona ermiş oldu. ABD operasyonunun üzerinden bir yıl bile geçmeden Sünni toplum hem Irak'taki ABD askeri unsurlarına hem de Şii topluma yönelik çeşitli saldırılar gerçekleştirmeye başladı. İlk başlarda yerel düzeyde başlayan illegal hareketler bilahare önce El Kaide görünümü altında tezahür etti, daha sonra da IŞİD'e verilen bir destekle kendini gösterdi. Aslında Irak'taki Sünni kesim ne demokrasi düşmanıydı ne de şiddet hareketlerini benimsemiş bir kültür ve geleneği temsil ediyordu. Belirleyici olan temel faktör Sünni kesimin Irak'ta ABD'nin müdahalesiyle iktidarı kaybetmesi, Şii kesimin ise bu müdahaleyle iktidarı

kazanmasıydı. Diğer bir ifadeyle Şii kesimin demokratik ve parlamenter sisteme dahil olması ne kadar pragmatik amaçlardan kaynaklanıyorsa, Sünni kesimin illegal oluşumları ve şiddet hareketlerini desteklemesi de pragmatik ve konjonktürel bir politika idi.

Aslında Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra vuku bulan ve çoğunlukla Irak'taki Sünni kesimin hanesine yazılan şiddet hareketlerinin önemli bir kaynağı da ABD öncülüğündeki yabancı güçlerle ve yeni bir demokratik sistem kurmaya çalışan Iraklı unsurlarla savaşmak için ülkeye intikal eden yabancı savaşçı gruplardı (Kern, 2006, s. 635). Batı medyasının "cihadist" diye nitelediği bu gruplar İslam dünyasının birçok bölgesinde olduğu gibi Irak'ta da İslam adına gerçekleştirilen terör faaliyetlerinin ve katı bir din anlayışının tohumlarını ekmeye başladılar.

Wimmer'ın (2007, s. 120) da belirttiği gibi Saddam Hüseyin sonrasında kurulan siyasi düzenin diğer bir yansıması da şudur: aslında Irak'ta demokratik bir sistemin işlemeye başlaması dini ve etnik kimlik ve ilişkileri zayıflatmak yerine daha da güçlendirmiştir. Çünkü etnik ve dini grupların ortak değerler temelinde ve müşterek çıkarlar zemininde birleşmesini sağlayan en önemli sosyal dinamik olan sivil toplum kültürü ve yapısı Irak'ta gelişmiş değildi. Saddam rejiminin güçlü olduğu 1990 öncesi dönemde ise bunun yerine etnik ve dini kimliklerin üzerinde "merkezileşmiş ordu, parti ve güvenlik aygıtı" gibi antidemokratik mekanizmalar bulunuyordu ki bunlar alt kimlik ve yapıları zorlayıcı bir süreçle bir arada tuttuğu için tabii ve organik bir bütünleşme sağlayamadı.

Irak'ta 2005 Anayasasıyla kurulan siyasi düzeni Irak'taki meşruiyet meselesi açısından değerlendirirken kaydedilmesi gereken en önemli husus, bu Anayasal düzenin yabancı bir işgal ve vesayet sürecinin sonucunda şekillendiği için meşruiyetten büyük ölçüde yoksun olduğu gerçeğidir. Anayasada çoğulculuk, insan hakları, demokratik mekanizmalar ve sivil toplum yapılanması gibi ileri düzeyde bazı unsurlar bulunmakla birlikte, vesayetçi bir siyasi mühendisliği ifade eden somut birçok düzenleme de bulunmaktadır.

2.4. Irak'ta Sosyolojik (Dini ve Etnik) Gruplar ve Meşruiyet

Irak'ta 2003 sonrasındaki gelişmeler sonucunda ve 2005 Anayasasının getirdiği düzen ile siyasi sistemin yapı taşlarında değişiklikler olmuştur. Mesela 2003 sonrasında muhalif gruplar arasında varılan uzlaşma sonucunda şu şekilde bir iktidar paylaşımı yapılması

kararlaştırılmıştır: Cumhurbaşkanı Kürt, cumhurbaşkanı yardımcıları ise biri Sünni, diğeri Şii olacaktı. Buna karşılık Başbakan Şii, üç yardımcısından biri Şii, biri Kürt, diğeri de Sünni olacaktı. Meclis Başkanının Sünni olacağı bu yeni sistemde Dış İşleri Bakanı Kürt, Savunma Bakanı Sünni, İçişleri Bakanı ise Şii olacaktı (Arı, 212, s. 477). Anayasada açıkça yer almayan, fakat 1940'larda Lübnan örneğinde de görüldüğü gibi uzlaşmaya dayalı bir teamül haline gelen bu iktidar dağılımı bugün hala geçerlidir ve bu dağılımda en avantajlı grubun Kürtler, en dezavantajlı grubun da Sünniler olduğu söylenebilir. Çünkü Kürtler nüfus olarak üçüncü sırada olmasına rağmen hem özerk bir yönetime sahip durumdadır, hem de kuşkusuz Meclis başkanlığından daha etkili, yetkili ve prestijli bir makam olan ve siyasi manevra kabiliyeti daha geniş olan Cumhurbaşkanlığına uhdesinde tutmaktadırlar. Dağılım dengesindeki bu kaymanın bir sebebi 2003 sonrasındaki geçiş sürecinde Sünni kesimin siyasi elitinin biraz denklemin dışına atılması, biraz da kendilerinin süreci protesto ederek dışarıda kalmayı tercih etmeleridir.

Diğerk taraftan Irak'ta dini çizgiler etrafındaki bölünmeler ülkenin milli birliği için bir tehdit oluşturmaya devam etmektedir. Bağdat gibi büyük şehirlerde farklı dini gruplardan çeşitli topluluklar ikamet ederken, bilhassa taşra bölgelerinde yerleşim umumiyetle geleneksel kimlik çizgileri etrafında şekillenmektedir. Irak'ın ana bölgeleri çerçevesinde bakıldığı zaman, Sünni Arapların Irak'ın orta kısımlarında, Sünni olan Kürtlerin Irak'ın kuzeydoğusunda, Şiiilerin ise güney bölgelerde ağırlıklı unsuru oluşturduğu görülmektedir. Irak'ta küçük bir Hristiyan nüfus yaşamaya devam ederken, bir zamanlar belli bir topluluk oluşturan Yahudiler artık Irak'ta mevcut değiller. (Etheredge, 2011, s. x11).

Bugün Irak'ta Şii Araplar Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Fakat gerek Osmanlı devrinde ve gerekse İngiliz mandası ve daha sonra Baas hâkimiyeti dönemlerinde iktidar Sünni Arapların elinde kalmıştır. Osmanlı devleti Sünni paradigmaya dayalı bir devlet olarak Sünni eşrafla işbirliği içerisinde bir yönetim modeli icra etmiştir. İngiliz mandası ise doğrudan yönetimin masraflı ve sıkıntılı olduğunu anladıktan sonra önceki dönemin bürokratik ve askeri elitiyle işbirliği halinde yönetimi sürdürmeyi tercih etmiştir.(Cleveland, 2008, s. 235). 1968 darbesiyle ikinci defa başlayan sosyalist temellere dayalı milliyetçi ve seküler Baas iktidarı döneminde bir taraftan Arap kimliği vurgulanarak

Sünni Kürtler, diğer taraftan dini liderler etrafında örgütlenmiş olması kuşkuyla karşılanan Şii Araplar iktidar yapısının dışında tutulmuştur.

Irak'taki Şii varlığı yüzyıllarca öncesine dayanmaktadır. Şiiliğin tarihi gelişiminde önemli yerleri olan Kerbela, Necef, Kufe gibi şehirlerin ve Ehl-i Beyt imamlarının türbeleri gibi manevi mekânların Irak'ta bulunması bu ülkeye Şii dünyası için oldukça merkezi bir konum kazandırmıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra genellikle iktidar denkleminin dışında tutulan Irak'taki Şii toplumunun siyasi ve sosyal gelişiminde bir dinamiğin bilhassa önemli olduğu görülmektedir. Bu dinamik Şii toplumunda öne çıkan ve Şii ilim havzalarında etkinliği olan Sadr, Hakim ve Şirazi gibi önde gelen ailelerdir. Bu ailelerden çıkan dini liderler ve kanaat önderleri ilk dönemlerde Şii gençlerin komünizmin etkisinden kurtarılması için çeşitli faaliyetlerde bulunmuş, 1950 ve 1960'lardan itibaren ise bu aileler ve dini liderler etrafında örgütlenen İslami Dava Partisi ve İslami Çalışma Teşkilatı gibi kuruluşlar, sekülerist, sosyalist ve milliyetçi merkezi otoriteye karşı Şia dini kültürü temelinde mücadele etmeye başlamışlardır (Akoğlu, 2013, ss. 424-425)

2003 ve 2005'teki gelişmeler sonrasında Şiilerin Irak siyasetinde ciddi bir ağırlığı oluşmuştur. Fakat çeşitli sebeplerle Şii ağırlıklı bu hükümetler Irak'ın problemlerini çözme, siyasi istikrarı tesis etme ve toplumsal entegrasyonu gerçekleştirme konusunda iyi bir performans ortaya koyamamıştır. Mesela 2006-2014 yılları arasında Başbakan olan Nuri El Maliki mezhepçi ve hatta hizipçi politikalar izlemiş ve adeta Saddam dönemindeki dışlayıcı ve baskıcı politikaların farklı bir versiyonunu ortaya koymuştur. Maliki'nin Sünni muhalefeti sindirmeye yönelik politikaları ve Suriye'deki savaşta İran'la birlikte Esed hükümetine destek vermesi Irak'taki uzlaşma zeminine zarar vermekten başka bir işe yaramamıştır (Arı, 2012, s. 479).

Diğer taraftan, Irak'ta siyasi sistemin ve hükümetin meşruiyetini incelemeye yönelik bir çalışmanın en önemli mevzularından biri de merkezi hükümetle kuzeydeki Kürt unsur arasındaki ilişkiler olacaktır. Mesela Saddam Hüseyin döneminde Irak siyasi rejimi ve merkezi hükümeti ile Kürt siyasi toplumu arasındaki ilişkiler, Irak devletinin meşruiyet süreciyle ilgili çok önemli hususları barındırmaktadır. Rejimin yapısını şekillendiren Baas ideolojisi çerçevesindeki Arap milliyetçiliği politikası, Kürtlerle sağlanan anlaşma zemininin kalıcı hale gelmesini

engelleyen en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Bekr ve Saddam Hüseyin liderliğindeki yeni rejim 1970ler boyunca daha önceki dönemlerde olduğu gibi kuzeydeki Kürtler üzerinde merkezin otoritesini tesis etmeye çalışmış, başta Mustafa Barzani olmak üzere Kürt unsurun yöneticileri ise İran, ABD, İsrail gibi çeşitli dış merkezlerden yardım ve destek alarak kuzeyde geniş ölçekte bir özerk yönetim kurmak için uğraşmıştır. İki taraf arasındaki inişli çıkışlı ilişkilerde savaşın maliyetini taşıyamadıkları zamanlarda ateşkes ve anlaşmalar olduğu gibi, her iki tarafın diğerine güvenmemesinden kaynaklanan gerginlikler ve çatışmalar da meydana gelmiştir.

Irak'ta 2005 Anayasasıyla federal bir düzen kurulmuş ve kuzeydeki Kürt bölgesine özerk bölge statüsü verilmiştir. Fakat kuzey Irak'taki bu özerk yönetim ile merkezi Irak hükümeti arasındaki problemler de çözülebilmemiş değildir. İki taraf arasındaki problemlerin en önemli sebeplerinden biri de petrol üzerindeki anlaşmazlıktır. Kuzey Irak yönetimi uluslararası petrol şirketleriyle ve yabancı devletlerle petrolün işletilmesi ve ihracı konusunda anlaşmalar yapmakta, merkezi Irak hükümeti ise bunları hukuka aykırı bularak tanımamaktadır (Arı, 2012, s. 480).

3. IRAK'TA MEVCUT DURUM VE MEŞRUIYET

1 Ekim 2019'dan itibaren Irak'ın Bağdat çevresinde ve orta ve güney bölgelerinde işsizlik, yolsuzluk ve yetersiz hizmet sağlanması gibi sebeplerle geniş çaplı protesto olayları meydana geldi. Hükümetin güvenlik güçlerini orantısız şekilde devreye sokmasıyla yüzlerce ölüm ve binlerce yaralanmanın meydana geldiği bu protesto olayları belli bir siyasi grubun liderliğinde değil, kendiliğinden gelişmişti. Protestocular hükümetin istifa etmesini, işsizliğe çözüm bulunmasını, yolsuzluğun ortadan kaldırılmasını, kamu hizmetlerinin geliştirilmesini ve İran'ın Iraq işlerine müdahalesinin durdurulmasını istiyordu.

Aslında 2005'ten itibaren çoğunlukla Şii ağırlıklı hükümetlerin yönettiği Irak'ta protestoların yine çoğunlukla Şiilerin yaşadığı güney bölgelerde yaşayan halk kesimleri tarafından gerçekleştirilmesi, protestoların Irak'taki etnik ve dini bölünme kalıplarının ötesinde bir anlam taşıdığını ve Irak halkının on beş yıllık Saddam sonrası siyasi sürecin belli başlı siyasi aktörlerini ve uygulanan siyasi sistemi sorguladığını gösteriyordu. Siyasi sistem ve onun iktidara getirdiği siyasi

aktörler Irak'ın petrolden sağlanan büyük sermaye potansiyelini ülkenin sanayisini, altyapısını, eğitimini ve teknolojisini dönüştürme yönünde kullanamamıştı. Bu, sistemi yönetenlerde hem beceriksizlik, hem de yolsuzluk bulunduğu anlamına geliyordu. İktidar imkânlarını elinde tutanlar kamunun imkânlarını kısa vadeli dar hesaplarla kendilerini destekleyen gruplara kanalize ediyor ve ülkenin, devletin ve milletin ortak yararları göz ardı ediliyordu. Bu yüzden genç nüfus potansiyeli yüksek olan Irak gibi bir ülkede işsizlik oldukça yüksekti ve zaten protestocuların çoğunluğu da gençlerden oluşuyordu.

Bu gelişmeyle ilgili diğer bir tespit de şuydu: Irak'taki petrol imkânları daha evvelki tarihlerden bu yana, "rantiyecî" bir devlet zihniyeti doğurmuş ve bu yaklaşım petrol gelirlerine dayanan siyasi eliti halktan kopararak onların halkla bütünleşmesini ve halka karşı sorumlu politikalar izlemesini engellemişti. İşte şimdi protestocuların Irak'taki sosyolojik bölünme çizgilerini çapraz kesecek şekilde bir tavır ortaya koymasının bir açıklaması da buydu (Dodge, 2003, s. 169).

Protestocular bir taraftan mezhepçi, kayırmacı ve partizanca uygulamaları eleştirerek siyasi sistemi ve siyasi eliti ciddi bir kritiğe tabi tutuyor, diğer taraftan da Irak'ın milli varlığıyla hareket etmesini ve gelişmesini engelleyen İran gibi dış ülkelerin müdahalesini reddediyordu. Başbakan Adil Abdulmehdi'nin önce bazı reformları uygulamaya koyacağını ve daha sonra istifa edeceğini açıklamasına rağmen, protestoların dinmemesi, huzursuzluğun ve memnuniyetsizliğin tahmin edilenden daha derin olduğunu gösteriyordu. Irak halkının önemli bir kesimi 2005'ten bu yana iktidarda olan siyasi sisteme ve bu sistemin iktidara getirdiği siyasi elite, mezhebine ve etnik kimliğine bakmaksızın kırmızı kart gösteriyordu. Aslında Saddam Hüseyin'in son dönemlerinde ona yöneltilen protesto dalgası da büyük ölçüde bu güney bölgelerinden yükselmişti. Bu yönüyle protestolar şu anlama geliyordu: Saddam Hüseyin'in devrilmesini isteyen halk kesimleri daha sonra kurulan düzenden, uygulanan politikalardan ve hükümetleri yöneten siyasi elitten memnun değildir.

Protestocuların temsil ettiği Irak halkının istediği şey şuydu: Irak'ı yöneten siyasi elitler, Irak'ın uzun vadeli milli çıkarlarını ve ortak yararlarını gözetecek, ekonomik potansiyelini altyapı, hizmet, sanayileşme, refah, eğitim, teknoloji ve ekonomik gelişme imkânlarına

dönüştürecek, dışarıdan yapılan müdahaleleri önleyerek Irak'ın milli varlığı temelinde yeniden yapılanmasını sağlayacak bir düzen ve politikayı geliştirip uygulamasını istiyordu.

Bu gelişmeler ışığında Irak'ta meşruiyet meselesinin bir dönüşüm geçirdiği söylenebilir. Daha çok etnik ve dini gruplar etrafında tanımlanan ve algılanan hükümetlere ve siyasi gruplara yönelik geliştirilen tavırlardan kaynaklanan meşruiyet meselesi yerine Irak'ın daha gerçekçi, daha rasyonel ve daha esaslı problemlerini merkeze alan bir meşruiyet meselesi. Bu değişiklik hem içinde büyük bir imkân ve potansiyeli hem de ciddi bir zorluğu barındırmaktadır. İmkân ve potansiyel Irak'taki genç nesillerin geleneksel gruplaşma kalıplarının dışına çıkarak ülkenin gerçek problemlerini odaklanabiliyor olmasıdır. Zorluğu ise bu dönüşümü gerçekleştirmesi beklenen siyasi elitin bugüne kadar izlediği kısır ve dar hesaplara dayalı ilişki biçimlerini ve bunlara dayanan politikaları değiştirmelerinin kolay olmayacağı ve halk kesimlerinin bu siyasi elite yönelik meşruiyet algısının da büyük ölçüde zayıflamış olmasıdır.

Irak toplumundaki bu bütünleşme eğilimine karşılık, siyasi aktörlerin bir uzlaşmayla ve sorumluluk duygusu içerisinde bir araya gelerek Irak'ın geleceğini inşa etme noktasına gelebildiklerini söylemek mümkün değildir. Irak'taki bölünmüş siyasi yapı hükümet kurmayı oldukça zorlaştırmaktadır ve siyasi liderler siyasi hesapları ve hizipçi yaklaşımları bir kenara bırakmaları gerektiğinin henüz bilincine varabilmiş değildir. Ülkeyi bekleyen devasa problemlere rağmen, hükümet kurma çalışmalarının aylarca sürdüğü ve bazen hükümetin kurulmasının üzerinden fazla geçmeden parlamento desteğini kaybettiği görülebilmektedir (BBC Arabic, 17 Mart 2020).

4. SONUÇ

Irak Osmanlı yönetimine tabi olduğu uzun bir dönemden sonra 1920'de İngiliz mandasına girmiş ve bu tarih modern Irak devletinin de başlangıcını oluşturmuştur. Modern Irak devleti kuruluşundan bugüne meşruiyet problemini çözememiş ve bu yüzden dış müdahalelerin, darbelerin, şiddet olaylarının, rejim değişikliklerinin ve baskıcı uygulamaların şekillendirdiği siyasi sistemini bir türlü istikrarlı bir yapıya kavuşturamamıştır.

1920'lerde İngiltere ve 2003'ten sonra ABD olmak üzere işgalci güçlerin kurmaya çalıştığı siyasi düzenlerin Irak'taki sosyal ve siyasi

dinamikler tarafından kabul edilmemesi, 1936'dan itibaren ordu kaynaklı siyasi şiddetin ve militarizmin toplumu ve siyasi eliti bütünleştirecek olan sivil siyaset geleneğinin gelişmesini geciktirmesi, siyasi iktidarların dini ve etnik çizgiler etrafında şekillenmesi sebebiyle siyasi toplumun ortak ilkeler ve temeller üzerinde entegrasyonunun zorlaşması, devlet ve siyaset tecrübesinin yetersiz olması sebebiyle kriz çözme kabiliyetinin zayıf kalması, Kürt unsurdaki bağımsızlık eğilimlerinin çoğulculuk konseptinin bile sınırlarını zorlaması, Şii toplumdaki din adamlarının siyasi liderliğinin siyasi dinamiklerin organik işleyişini zorlaştırması ve 2005'ten sonra kurulan hükümetlerin Irak'ın ekonomik potansiyelini harekete geçirerek istihdam, altyapı, sosyal hizmetler ve ekonomik kalkınma bakımından gerekli atılımları sağlayamaması Irak'ta meşruiyeti zayıflatan ve dolayısıyla siyasi istikrarı bozan faktörlerden bazılarıdır.

Irak'ta meşruiyetin gelişip güçlenmesi için ilk şart, belli başlı bütün sosyal unsurları kucaklayacak bir uzlaşma zemininin oluşturulmasıdır. Tarafların birbirinin siyasi varlığını kabul etmesi ve siyasi sistemin işleyiş ve kuralları konusunda uzlaşmaya varması; ikinci olarak siyasi ve sosyal grupları temsil eden elitlerin, ülkenin geleceğini kurtaracak uzlaşma zemini konusunda samimi ve kararlı bir irade ortaya koyması, Irak'ta sağlam bir meşruiyet zemini tesis etmenin en temel şartıdır. Bu demokratik altyapı oluşturulduğu zaman, meşruiyeti geliştiren diğer bütün mekanizma ve dinamikler aktifleşecek ve siyasi sistemin meşruiyet problemi büyük ölçüde çözülecektir.

5. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

6. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

7. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

8. KAYNAKÇA

- Akoğlu, M. (2013). Irak'ta Şii varlığı. *Mezhep Araştırmaları*. 1(2), 391-428.
- Arı, T. (2012). *Orta Doğu – Siyaset, savaş ve diplomasi*. (5.b). Bursa: MKM Yayınları.
- BBC Arabic (17 Mart 2020). “Hel Yencehu Es-Siyasiyyu'l-Irakiiyyu Adnan Ez-Zürfi Fi İhracil'l-Biladi Min Ezmetiha's-Siyasiyyeti”. 25 Nisan 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/arabic/inthepress-51930511> adresinden erişildi.
- Cleveland, W. L. (2008) *Modern Ortadoğu tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Dodge, T. (2003). *Inventing Iraq – The failure of nation building and a history denied*. New York: Colombia University Press.
- Etheredge, L. S. (2011) *Region in transition – Iraq*. New York: Britannica Educational Publishing.
- Hague, R. & Harrop, M. (2016). *Siyaset Bilimi – Karşılaştırmalı bir giriş*. İ. Yıldız, S. Torlak & İ. Çetin (Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kern, S. (2006). Republic of Iraq. N. Schlager & J. Weisblatt (Ed.). *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*. New York: Facts on File.
- Marr, P. (2012). *The Modern History of Iraq*. Boulder: Westview Press.
- Nixon, J. (2016) “Saddam Hussein's CIA Interrogator: He Should Have Been Left In Power”. 15 Şubat 2020 tarihinde <https://time.com/4603831/donald-trump-saddam-hussein/> adresinden erişildi.
- Polk, W. R. (2007). *Irak'ı anlamak*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Wimmer, A. (2007) Democracy and ethno-religious conflict in Iran. *Survival*. 45(4), 111-134.
- Roskin, M. G., Robert L. C., James A. M. & Walter, S. J. (2012) *Siyaset Bilimi*. A. Yayla (Çev.) (3. b.) Ankara: Adres Yayınları.
- Weber, M. (1994). *Political writings*. P. Lassmann & R. Speirs (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.